

ARAP BAHARI'NIN TÜRKİYE İLE ORTADOĞU DEVLETLERİ ARASINDAKİ EKONOMİK İLİŞKİLERE ETKİSİ

Fatih Musab YILMAZ¹

Araştırma Makalesi

Gönderi: 19.03.2020

Kabul: 20.03.2020

Atıf Bilgisi:

Yılmaz, F. M. (2020). Arap baharının Türkiye ile Ortadoğu devletleri arasındaki ekonomik ilişkilere etkisi, *Ahi Evran Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 10-36.

ÖZ

Türkiye'nin yakın coğrafyasında meydana gelen olaylar ve gelişmeler Türkiye'yi de yakından etkilemiştir. Özellikle ticari ilişkilerin çok yoğun olduğu ülkelerdeki karışıklıklar, Türkiye'yi de ticari ilişkilerde sekteye uğratmıştır. Türkiye, geleceğini Avrupa'da görmektedir. Ancak Türkiye, coğrafi yakınlığı bakımından Ortadoğu'da yaşanan gelişmelerden kayıtsız kalmaz. 2010 yılında domino etkisiyle birçok Arap ülkesinde meydana gelen protesto ve toplumsal hareket, Arap Baharı olarak adlandırılmaktadır. Arap Baharı'nın hem Baharı yaşayan hem de çevre ülkelerde ekonomik, siyasi ve sosyal etkileri olmuştur. Arap Baharının yaşandığı ülkeler ile yakın ilişkisi olan Türkiye'de bu süreçten ekonomik anlamda etkilenmiştir. Çalışmada, Arap Baharı sürecinde Arap Baharını yaşayan ülkelere Mısır, Libya, Tunus ve Suriye'nin Türkiye ile olan ticari ilişkilerini ve sürecin Türk ekonomisine etkileri analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Arap Baharı, Göç, Ekonomik Etki

ARAB SPRING EFFECT OF ECONOMIC RELATIONS BETWEEN TURKEY AND MIDDLE EASTERN STATES

ABSTRACT

Events occurring in Turkey's near abroad and has influenced developments closely in Turkey. Especially in countries where the confusion in trade relations are very intense, Turkey has also interfere in trade relations. Turkey sees its future in Europe. However, Turkey can not remain indifferent to the developments experienced in the Middle East in terms of geographical proximity. The protest and social movement that took place in many Arab countries with the domino effect in 2010 is called the Arab Spring. The Arab Spring has had economic, political and social effects in both the occurred and surrounding countries. Close relations with these countries, result of that Turkey has a has been affected in economic terms In this study, the process of the Arab Spring countries in the Arab Spring in Egypt, Libya, Tunisia and Syria's trade relations with Turkey, and the process will be analyzed their effects on the Turkish economy.

Key Words : Arab Spring, Migration, Economic Impact

¹ Mali Hizmetler Uzmanı, fmyilmaz@ahievran.edu.tr, ORCID:

GİRİŞ

Arap Baharının yaşandığı ülkelerdeki insanlar ekonomik, siyasi ve sosyal alanlarda sıkıntı yaşamaktaydılar. O ülkelerdeki insanlar da diğer batılı ülkelerdeki insanlar gibi refah düzeyine ulaşmış, şatafatlı bir hayattan ziyade mütevazı bir hayat yaşayan liderleri olmasını istiyorlardı. Aynı zamanda yöneticilerinin işkence ve zulüm ile yönetimlerinden bıkmışlardı. Arap Baharı olumlu beklenti ve umutlarla gelmişti. Bahar, birçok Arap dünyasında dalga dalga yayıldı. Halk ve yöneticilerinin mücadelesinin yanında bir de uluslararası güçler de bu mücadelede yerini alınca beklenti ve umutlar birçok ülkede gerçekleşmedi. Çünkü uluslararası güçlerin menfaatleri söz konusu olduğunda insanlık rafa kaldırılır.

Türkiye'nin yakın coğrafyasında meydana gelen olaylar ve gelişmeler Türkiye'yi de yakından etkilemiştir. Özellikle ticari ilişkilerin çok yoğun olduğu ülkelerdeki karışıklıklar, Türkiye'yi de ticari ilişkilerde sekteye uğratmıştır. Bu çalışmada da Arap Baharı sürecinde Arap Baharını yaşamış bazı devletlerin Türkiye ile olan ekonomik ilişkileri incelenecektir.

ORTADOĞU NERESİDİR VE HANGİ ÜLKELERİ KAPSAR?

Ortadoğu, batıda Fas'tan başlayarak doğuda Afganistan ve Pakistan'a, kuzeyde Türkiye'den başlayarak güneyde Habeşistan'a kadar uzanan coğrafyada yer alan ülkeleri kapsamaktadır. Dolayısıyla Ortadoğu denilen bölgede yer alan ülkeleri şöyle sıralayabiliriz: Mısır, Türkiye, İran, Afganistan, Pakistan, Irak, İsrail, Ürdün, Lübnan, Suriye, S. Arabistan, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Kuveyt, Umman, Yemen ve Körfez ülkeleri (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2009: 194-196).

Türkiye, geleceğini Avrupa'da görmektedir. Ancak Türkiye, coğrafi yakınlığı bakımından Ortadoğu'da yaşanan gelişmelerden kayıtsız kalmaz. Bölgede yaşanan iyi ya da kötü gelişmelerden Türkiye'de iyi ya da kötü etkilenecektir. Ortadoğu'da barışın olması Türkiye'yi olumlu anlamda etkileyecektir. Dolayısıyla da bölgede barışın olması Türkiye için bir zorunluluktur. Hatta dünya barışının devamı için Ortadoğu'da barışın sağlanması bütün devletlerin menfaatindedir (Kürkçüoğlu, 197).

ARAP BAHARI

Arap Baharı, Ortadoğu ülkelerinin halkları tarafından Aralık 2010'da başlayan, Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinde rejim, yönetim, yönetici değişimleri başta olmak üzere değişikliklere, ülke çapında protestolara, kamu alanlarının işgaline, devlet ve polis binalarının yakılmasına, hapisane baskınlarına, revizyonlara ve yenilenmelere yol açan, protesto, ayaklanma, kalkışma, devrim, başkaldırı ve daha birçok adlandırmayla söz edilen Arap halk hareketleridir.

Protestolar, Arap dünyasında başta gelen işsizlik, siyasi yozlaşma, ifade özgürlüğü, usulsüzlükler ve kötü yaşam koşulları gibi pek çok sorun sonucunda önce Tunus'ta Muhammed Buazizi'nin kendini yakmasıyla başlamıştır. Ardından benzer sorunlar yaşayan ülkelerde domino etkisi göstererek yayılmıştır (Buzkıran ve Kutbay, 2013: 149).

Tunuslu Muhammed Buazizi,26 yaşında genç bir mühendisti. Sokaklarda meyve-sebze satıyordu.17 Aralık 2010 tarihinde polis, Buazizi'nin tezgahına el koymak istedi. Polisten dayak yedi. Kendisine yapılanı hazmedemedi. Aynı günün akşamı sokak ortasında üzerine benzin dökerek kendini ateşe verdi. Birkaç gün sonra işsiz bir kişi "sefalete, işsizliğe hayır" diyerek elektrik direğinde elektrik kablolarını tutarak hayatına son verdi. Bu gençlerin yakmış oldukları isyan ateşi birkaç günde bütün Tunus'a birkaç haftada Mısır, Bahreyn, Yemen, Libya ve Suriye'ye ulaştı. Eylemlerin nedenleri arasında ekonomik sıkıntılar olsa da kalabalıkların öfkesi ilk kez ülkeleri yöneten otoriter rejimlere yönelmişti (Demirtaş, 2014:13).

ARAP BAHARI NEDEN ORTAYA ÇIKTI?

Arap Baharını tetikleyen bazı faktörleri kısaca şöyle sıralayabiliriz (Gözen, 2011: 6-8).

Birincisi, Ortadoğu'da yaklaşık yüz yıldır devam eden diktatör ve otoriter devlet yapılarına tepki olarak oluşan toplumsal rahatsızlıklar ve baskıcı rejimler yerine demokratik hükümetler kurulması talebidir.

İkincisi, ülkedeki ekonomik eşitsizliklerin ortaya çıkardığı sorunlardır. İşsizlik, yoksulluk, yoksunluk, gelir adaletsizliği ve sömürü gibi sorunlar, halkların yaşam standartlarını zayıflattı. Buna bir de son yıllarda artan uluslararası mali ve ekonomik krizin yansımaları ve devlet yöneticilerinin veya yakınlarının yaptığı lüks ve savurgan harcamalar eklenince, halkın isyanı daha da büyüdü.

Üçüncüsü, küreselleşme. Küreselleşme ulus-devlet yapılarını ve diktatörlükleri etkisi altına alarak değişime zorlamıştır. İnsanlar küreselleşme vasıtasıyla kendi yaşama standartları ile gelişmiş ülkelerdeki yaşama standartları arasındaki farkı daha çok görebilmişler ve karşılaştırma yapmışlardır. Medya ve diğer bilişim araçları, insanların demokrasi, siyasi katılım ve diğer hak ve özgürlükler konusundaki bilgi ve duyarlılığını artırmıştır.

Arap dünyasında ayaklanmalara neden olan bazı faktörler şunlardır: (Kışlakçı, 2013: 94-114)

- Liderlerin söylem ile eylem arasındaki uçurum,
- Bazı bölgelerin sorunlarının görmezden gelinmesi,
- Gençlerin siyasetten uzak tutulması,

- Liderlerin ömür boyu iktidarda kalma mücadelesi,
- Reformların geciktirilmesi,
- Babadan oğula intikal eden iktidarlar,
- Seçimlerde adaletin olmayışı,
- Muhalefet ile mücadele,
- Gösterilere sert müdahalede bulunulması,
- İş adamlarının siyasette etkin olması,
- İşsizlik,
- Toplumsal haksızlık,
- Rüşvetin yaygınlaşması,
- İdari ve ekonomik yolsuzluklar,
- Orta tabakanın zayıflaması,
- İşkence ve zulmün artması,
- Sosyal adaletin yokluğu,
- Medya ve iletişim düzeyinde devrim,
- Uluslararası sivil toplum örgütlerinin rolü,
- Irak ve Filistin’de ki işgalin sertleşmesi.

Ortadoğu uzun zamandır otoriter rejimlerle yönetilmektedir. Tunus’ta Zeynel Abidin Bin Ali yirmi dört senedir, Mısır’da Hüsnü Mübarek otuz senedir, Suriye’de ise Esad ailesi 1971 yılından beri ülkeleri yönetmektedirler (Demirtaş, 2014: 15). Arap isyanları, geniş halk topluluğun siyasete ortak olma taleplerinin daha önce benzeri görülmemiş bir şekilde ısrarlı ve büyük bir kararlılıkla dile getirilmesinin ifadesidir (Demirtaş, 2014: 175). Arap dünyasında yapılan haksızlıklar, zulümler öyle bir noktaya ulaştı ki halk için öfke patlaması kaçınılmaz hale geldi. Arap Baharıyla birlikte halk sadece diktatörleri devirmekle kalmadı aynı zamanda haksızlıklara zulümlere susmamayı ve korkmamayı öğrendi ve korku duvarı yıkılmış oldu (Şulul, 2015: 126).

Arap Baharının yaşandığı ülkelerde yaşanan iç savaş hali, kaos ve merkezi hükümetlerin etkisini yitirmesi ile bu ülkelerde güvenlik sorunlarının artmasına neden olmuştur. Merkezi hükümetlerin olmaması güç boşluğu ortaya çıkarmıştır. Artan güvenlik sorunları ise öncelikle yasa dışı terör örgütlerinin faaliyetlerine zemin hazırlamıştır. Güvenlik sorununa paralel olarak ortaya çıkan ülkedeki ekonomik sistemin zarar görmesi nedeniyle insanların göç etmesine sebep olmuştur (Ünal, 2017: 152).

Türkiye, Ortadoğu'da bir siyasal reformun olması gerektiğini savunmuştur. Ancak bu değişimin dışarıdan müdahalelerle değil her devletin kendi imkanları ile değişmesini istemiştir. Buna örnek olarak da ekonomiyi söyleyebiliriz. Bölge içi ticaretin gelişmesi Türkiye'nin önceliği olmuştur. Bölge ekonomisinin gelişmesi, hem bölgenin ekonomisini canlandıracağı gibi hem de bölgenin o beklediği siyasal reformlarında kendiliğinden değişeceğine inanılmaktadır (Sinkaya, 2011: 95).

Türkiye, Ortadoğu ile coğrafi bakımdan iç içedir. Bu yakınlık sadece coğrafi anlamda değil başka sebeplerden ötürü de bir yakınlık mevcuttur. Bunlardan bazıları şunlardır: İslam ve Müslüman kimliği, Türk Dış Politikasında önemli bir unsur olarak ortaya çıkmıştır. Önceki yıllarda batı kimliğine sahip olan Türk Dış Politikasında ki bu değişim Ortadoğu ülkelerinde de kabul görmüştür. Ayrıca güvenlik merkezli bir anlayıştan ekonomi temelli dış siyaset politikası yürütülmesi de önemli bir etken olmuştur. ABD'nin Irak işgali sonucu oluşan batıya karşı olan olumsuz hava, Türkiye'nin bölge ülkeleriyle olan ilişkisini olumlu yönde artırmıştır (Sinkaya, 2011: 96-97).

ARAP BAHARI'NIN ETKİLEDİĞİ BAZI ÜLKELER

Tunus

Hiç kimse, Tunus'ta başlayan protesto hareketlerinin, hükümeti devireceğini tahmin etmemiştir. "2005 Enformasyon Toplumu Zirvesi" esnasında kitlesel gösteriler gibi siyasi protestolar oldu. 2008 yılında ekonomik sıkıntılardan kaynaklanan gösteriler yapıldı. En son protesto dalgası, 17 Aralık 2010 tarihinde olmuştur. Protestolar, Aralık sonu itibariyle tüm ülkeye yayıldı. Ekonomik sıkıntılardan dolayı insanlar sokaklarda protestolarını yaptılar. Hükümet, protestoların başlarında protestolara güvenlik yaklaşımıyla cevap verdiği için 30 kişi öldü. Protestolar, sosyal medya yoluyla ülke genelinde yayılmasına neden oldu. Zeynel Abidin Bin Ali, demokratikleşme sözü verse de Tunus ordusunun zorlamasıyla 14 Ocak 2011 tarihinde ülkeyi terk etmek zorunda kaldı (Kışlakçı, 2013: 134-135).

Mısır

Halkın büyük bir kısmı fakirken devlet başkanı Mübarek'in ailesi, ordu, işadamları ve bürokratlar zengindi. Muhalefete, özgür basına hoşgörü gösterilmiyordu. Çiftçiler zor durumdaydı. Kısa sürede sosyal medyanın etkisiyle de halk sokaklara döküldü. Mübarek güvenlik tedbirleri alarak sorunları çözmeye çalıştı. Gösterilerin akıbetini ordu ve ABD belirlemiştir. Ordu, halka güç kullanmamıştır. ABD de ordunun halka güç kullanmasını istememiştir (Efegil, 2013: 15-16).

Halk gösterileri neticesinde 1981 yılından beri iktidarda bulunan Hüsnü Mübarek görevini bırakmak zorunda kalmıştır. Bu gösteriler sırasında Hüsnü Mübarek ordunun ve ABD'nin desteğini alamamıştır. Mübarek'in istifasından sonra, uzun yıllar siyasi yaşamdan dışlanan Müslüman Kardeşler, 11 Şubat 2011'de yapılan parlamento seçimlerinde galip geldikleri gibi Haziran 2012'de yapılan başkanlık seçimlerini de kazanmış ve Muhammed Mursi devlet başkanı seçilmiştir. Türkiye ile Mursi yönetimi arasında da yakın ilişkiler kurulmuş, iki ülke arasında üst düzey ziyaretler gerçekleştirilmiş ve işbirliği olanakları arttırılmaya çalışılmıştır. Artan olaylar ve genel taleplerin karşılanmaması sonucunda Genelkurmay Başkanı ve Savunma Bakanı Abdulfettah El Sisi'nin öncülüğünde Mısır ordusu 3 Temmuz 2013'te gerçekleştirdiği darbe ile iktidarı ele geçirmiştir. Müslüman kardeşler zamanında Türkiye-Mısır ilişkileri iyi iken Sisi zamanında iki ülke arasındaki ilişkiler kötüye gitmiştir (Yılmaz Şahin ve Ataş, 2019: 458-460).

Suriye

Çok değil 2009 yılında Türkiye-Suriye arasında yüksek düzeyli stratejik işbirliği konsey toplantıları düzenlenmiştir. İki devletin üst düzey yetkilileri birbirlerine “*kardeş*” diye hitap etmişlerdir. Ancak bölgeyi saran Arap Baharı, Suriye'yi de etkilemiştir. Suriye'de de halk yönetime karşı gösteri düzenlemiş ve devlet yönetiminin halka karşı güç kullanmaya başlaması ayaklanmalara yol açmış ve bu durum nihayetinde ülkede iç savaşa dönüşmüştür. Bütün bu gelişmeler can güvenliği korkusu yasayan yüz binlerce Suriyeliyi basta Türkiye olmak üzere diğer komsu ülkelere kitleler halinde sığınmak zorunda bırakmıştır. Bu durum Suriye'deki sorunların Türkiye'ye birer yansıması olarak kendisini göstermiştir. Herhangi bir ülkeye bu denli çok miktarda sığınmacının gelmesinin o ülke için önemli güvenlik, ekonomik ve siyasi sorunlar doğuracağı açıktır. Dolayısıyla göç süreci uzadıkça da sığınmacıların o ülkeye getirdiği maliyetler de artmaktadır (Canyurt, 2015: 128).

Hafız Esad, 1970-2000 yılları arasında Suriye'de otoriter bir yönetim anlayışı ile ülkeyi yönetti. Bu dönemde muhalefete izin verilmeyerek ordu ve istihbarata dayalı bir baskıcı yönetim uygulanmıştır. Muhalefetin karşı gelmesi durumunda ise Hama olaylarında olduğu gibi ciddi katliamlar yaşanmıştır. Hafız Esad'dan sonra yerine geçen oğlu Beşar Esad'da muhalefete baskı yapmıştır. Mevcut rejime biriken tepki sonucunda oluşan toplu gösteriler, dış güçlerin müdahalesiyle uluslararası bir boyut kazandı. Ayrıca Suriye ordusuna karşı kurulan Özgür Suriye Ordusu da Suriye'de iç savaşa giden süreci hızlandırdı. Suriye ordusunun, muhalif güçlerin, terör örgütlerin ve yabancı güçlerin mücadelelerine sahne olan Suriye'nin geleceği belirsiz görünmektedir (Yılmaz Şahin, 2017: 109-116).

Türkiye, Suriye politikasında yanılmıştır. Diğer Arap ülkelerinde halk mevcut rejime ayaklanmışlardır. Türkiye'nin Suriye'de halkın rejime karşı ayaklanacağı ve rejim değişikliği beklentisi gerçekleşmemiştir. Suriye'de rejim değişmemiş, Suriye halkı baskı, fakirlik ve sefaletle karşı karşıya kalmıştır. Arap Baharı, Suriye'de rejimi yıkamamıştır. Sonu gelmeyecek iç savaş ve kaosun kapıları açılmıştır (Sambur, 2016: 221). Suriye; sosyal, siyasal ve kültürel olarak kompleks bir yapıda ülkedir. Suriye'de halk, Esad yönetiminden bıkmış ve usanmış bir haldedir. Esad yönetiminden kurtulmaya çalışan halk birbirleriyle savaşmaya başlamışlardır. Araplar, Kürtler, Türkmenler, Nusayriler, Sünniler ve diğer etnik ve diğer gruplar birbirleriyle çatışmaktadırlar. Ayrıca bunlara ilaveten ABD, Rusya, Çin, İran ve İngiltere başta olmak üzere birçok uluslararası güç, Suriye'de taraf konumdadır. Bugün Suriye'de olan özgürlük mücadelesinden ziyade emperyalist paylaşım ve yağma savaşına dönüşmüştür (Sambur, 2016: 229-230). Şu var ki gelişmiş devletler, demokratik siyaset kanallarını açık tutarak etnik sorunları “çevreleme” konusunda, az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelere göre daha kabiliyetli olabilmektedirler (Bayram, Toker ve Özdemir, 2016:12).

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, 06 Şubat 2011 tarihinde Başkan Esad'la uzun bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmede Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı, Esad'a uzun uzadıya reform ve demokrasi telkinlerinde bulunmuştur. Ayrıca 2011 yılının mart, nisan ve ağustos aylarında Türk yetkililer Suriye'ye gidip demokratik reformlarla ilgili Esad'la görüşmeler yapmışlardır. Esad'a göre Türk yetkililer samimi değildi yine Esad'a göre Türk yetkililer Esad'dan bir tek şey istiyorlardı: “İktidarını Müslüman Kardeşler'le paylaş.” (Mahalli,2017:135-136)

Libya

Kaddafi, aşağıda yer alan hataları yaparak 42 yıllık iktidarı kaybetti (Erdurmaz, 2012: 21-22).

- 1969 Yılından beri Ülkeyi tek başına yönetmesi,
- Kendisine rakip olacak kurumları kapatması,
- Muhalefeti bir şekilde susturup, sivil toplum örgütlerini kapatması,
- Yakınlarını diğer kişilerden ayrıcalıklı olarak yönetimde iyi yerlere getirmesi,
- Özellikle doğu bölgesindeki halkın fakir olması.

Kaddafi'nin yaptığı hatalarına aşağıda yer alan hataları da ekleyebiliriz (Kışlakçı, 2013: 200).

- Yönetime kendi çevresini aldı. Başka grup veya çevreyi yönetime dahil etmedi.
- Petrol ve doğalgaz gelirlerini halka dağıtmayıp kendi gelirlerine dahil etmiştir.
- Kendi zenginleşirken halk zamanla fakirleşti.

Kaddafi bir askeri darbeye 1969 yılında Kralı devirdi ve iktidarı ele geçirdi. Ordunun gücü ülkenin tamamının güvenliğini sağlayacak kadar değil, Kaddafi ve ailesinin güvenliğini sağlayacak kadardır (Erdurmaz, 2012: 16).

Petrol ihracatı ile Libya, Dünya sıralamasında 6.sıradadır (Erdurmaz, 2012: 5).

Kaddafi petrolü millileştirerek gelirin Libya’da kalmasını sağlamıştır. Böylece gelir artmıştır. Halk zenginleşti.2010 yılında kişi başına gelir 14 bin ABD dolarıdır (Erdurmaz, 2012: 18-19).

Kaddafi’nin ülkesindeki petrolü millileştirmesi, ABD ve Batı’nın Libya’da ki petrolü kontrol imkânını ellerinden aldı. Bu yüzden ABD ve Batı, çıkarları gereği Kaddafi’nin arkasında durmadı (Erdurmaz, 2012: 133).

Libya’da Kaddafi döneminin rejimin ideolojisinin önemli bir işareti ve noktası olan *Zawara Beyanı* ve Kaddafi’nin bu ideolojiyi netleştirdiği, adeta uygulama alanlarını ve esaslarını ortaya koyduğu *Yeşil Kitapta*, Kaddafi ülkeyi yönetim şeklini anlatmaya çalışmıştır (Doğan ve Durgun: 2012: 66).

2008 yılında yapılan Arap birliği toplantısında ”Saddam’ı kastederek bize de sıra gelecektir.” diyerek başına gelecekleri 3 yıl öncesinden görmüştür. Ancak bu öngörü kendisini hazin sondan kurtaramamıştır. Ayrıca toplantıda yaptığı bu konuşma, toplantıda yer alan Arap liderlerini güldürmüştür (Erdurmaz, 2012: 131).

Libya, “istihbarat cumhuriyeti” olarak anılmıştır. O kadar ki Libya’da her üç kişiden biri istihbaratçıydı. İstihbarat birimlerini, Kaddafi’nin ailesi ve yakınları yönetiyordu. Bu istihbarat birimleri, halka kan kusturuyordu. İstihbarat birimleri, muhaliflerin korkulu rüyası haline gelmiştir. Bu birimler, halka sayısız katliam ve işkence yapmışlardır (Kışlakçı, 2013: 88-89).

Kaddafi’nin korumaları genç ve yabancı kadınlardan oluşuyordu. Çünkü halkına güvenmiyordu. Her zaman saldırıya uğrama korkusuyla yaşadı. Yıllarca bu korkuyla yaşayan Kaddafi, korkusu gerçekleşmesin diye istihbarat birimleri aracılığıyla kendisine muhalifleri acımasızca öldürdü. Ancak Kaddafi’nin bu korkusu, tarihin belli bir vaktinde gerçekleşti (Kışlakçı, 2013:90). 1969 yılında Libya ‘da ABD üssünde darbe planları yapan Kaddafi, 2011 yılında yine ABD bombalarına hedef oluyordu. 1969 yılında yönetimi ele aldığında Kaddafi’ye CIA ajanı diyen kişiler bile olmuştur (Kışlakçı, 2013: 193). Batı, İslamcılar iktidarları ele geçirmesin diye soğuk savaş kalıntısı Arap liderlerini sübvansiyonlarla destekledi. Ama değişim isteği tabandan güçlü bir şekilde gelmiştir (Kışlakçı, 2013: 198).

Kaddafi, muhalifleri öldürüp cesetlerini elektrik direklerinde asılı tutarak halkı sindirmişti. Batı bu acımasız olayları görmezden geldi (Kışlakçı, 2013: 198-199). Kaddafi'nin o kadar çok parası vardı ki "Kaddafi Anonim Şirketi" denmiştir (Kışlakçı, 2013: 199). Batı bankalarında Kaddafi'nin 150 milyar dolar olduğu tespit edilmiştir (Erdurmaz, 2012: 138). Kaddafi, "ben devlet başkanı değilim" safatasını yutmamıştır. Halk, "devlet başkanı değilsen neden petrol ve doğalgaz gelirlerini cebe indiriyorsun" diye sormuştur (Kışlakçı, 2013: 201).

Kaddafi başlangıçta ülkesinin refahı için çalışan bir lider iken gittikçe despotik bir yönetici olmuştur (Erdurmaz, 2012: 133). Kaddafi, ordunun bir gün kendisini indireceği korkusuyla orduyu modernize etmedi (Erdurmaz, 2012: 188).

Tunus ve Mısır'da olan ayaklanmalarda ordu halka silah açmamıştı. Libya'da olan protestolarda ordu, halka vahşice ateş etti ve birçok insan öldü (Erdurmaz, 2012: 189). Halk hareketine ABD, Fransa ve NATO destek vermeseydi Kaddafi kontrolü sağlardı. Halk hareketine destek veren ülkelerin Libya'da bulunan petrole ihtiyaçları vardı (Erdurmaz, 2012: 176). Ekonomide aşiret bağlarının çok belirleyici olması ve bu çerçevede Kaddafi aşiretinin karar alma mekanizmasında önemli bir rol oynaması, halk arasında ciddi bir rahatsızlık kaynağı olmuştur. Bu yüzden Libya'da yönetim karşıtı ayaklanmanın bir boyutunu da yaygın yoksulluk ve gelir dağılımındaki adaletsizlik oluşturmaktaydı. Nitekim, Uluslararası Yolsuzluk Algılama Endeksi'nin 2009 raporunda Libya, 180 ülke içerisinde 130. sırada yer almıştır (Yılmaz, 2012: 9).

Batıya göre İslamcılar; gerici, yobaz, irrasyonel, cinsiyetçi, şiddet taraftarı, ilkel, agresif, terörü destekleyici, tehlikeli ve Batı medeniyeti ile çatışandır. Batının İslamı veya İslamcılarını böyle tanımlaması, Batıda Arap toplumlarının liderlerinin İslamcı olması istenmemiştir. Çünkü batı karşıtı, terör yanlısı İslamcı Arap liderleriyle işbirliği yapmaktansa despotik Arap liderleri ile işbirliği yapmayı tercih etmişlerdir (Çakı, 2011: 128). Arap Baharında sadece Libya'ya, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin onayı ile uluslararası müdahalede bulunulmuştur. Bunun bazı nedenleri ise şunlardır: Kaddafi'nin batı dünyasında sempati duyulmayan kişiliği, Libya'ya Müslüman üsler kullanılmadan askeri müdahale de bulunma olanağı ve Libya'nın petrol ve doğalgaz kaynakları bakımından zengin bir ülke olması nedenlerinden dolayı Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin 18 Mart 2011 tarihli 1973 sayılı kararına istinaden askeri müdahalede bulunulmuştur (Tuygan, 2011: 155).

Uluslararası güçler, Birleşmiş Milletlerin Libya'daki olaylara müdahale edebilmesi için göstermiş olduğu çabayı İsrail'in Gazze'yi, Ermenistan'ın Azerbaycan'ı, Rusya'nın Osetya'yı,

Sırpların Bosna'yı işgal ederken göstermemişlerdir. Özellikle de Fransa bölgede etkinliğini artırmak için Birleşmiş Milletlerden karar çıkması için acele etmiştir (Kuloğlu, 2011: 51).

Batılılar için Libya'nın iki önemli özelliği bulunmaktadır. Birincisi, Libya'nın Avrupa'ya yakın olması, Avrupa ile Afrika arasında bir geçiş noktasında bulunması stratejik önemini artırmaktadır. İkincisi ise Libya, zengin petrol yataklarına sahiptir. Yüksek kalitede petrolün ucuz bir şekilde elde edilmesi Libya'yı önemli kılmaktadır. Bu bakımdan Batı, Libya'daki gelişmelere karşı büyük bir hassasiyete sahiptir. Nitekim Kaddafi dönemi ve Arap Baharı sürecinde yaşananlar bunu doğrular niteliktedir (Akbaş ve Arslan Düzgün, 2012: 67).

Kaddafi, bilinçli olarak kendisine karşı gelirler korkusuyla devlet kurumlarını güçlendirmemişti. Ülkedeki bu boşluğu kabileler doldurmuştu. Kaddafi de gücünü bu kabilelerden almıştır. Kaddafi'nin düşüşünde bu kabilelerin desteğinin yitirmesinin de etkisi vardır (Diriöz, 2012: 69). 2011 yılının Ocak ayında başlayan protestolar, 2011 yılının Ekim ayında Kaddafi'nin öldürülmesiyle sonuçlandı.42 yıl 10 ay da bitti (Erdurmaz, 2012: 35). Ulusal Geçiş konseyi, 25 Kasım 2011 tarihinde geçici dönem Başbakanı olarak öğretim üyesi Abdürrahim el Kib'i seçmiştir. Böylece geçici hükümet kurulmuş olmuştur (Erdurmaz, 2012: 130).

Kaddafi'nin güçlü devlet kurumlarının oluşturulmaması sebebiyle aşiret ve kabileler ülkedeki bu boşluğu doldurmuştu. Kaddafi döneminden sonraki yönetimden beklenen, aşiretlerin silahsızlandırılmasıdır.(Tanrıverdi,2011:42) Ancak bu beklenen durum gerçekleşmemiştir. Mısır ve Tunus'ta liderler devrildiği halde kaos devam etmemektedir. Nedeni de devrilen liderlerden öncede güçlü devlet yapılanmasının olmasıydı. Libya' da ise Kaddafi ve güçlü kabileler vardı. Kaddafi gidince geriye silahlı kabileler kaldı. Bu nedenle de iç çatışma ve kaos halen devam etmektedir.

Kaddafi döneminde siyasi parti kurmak yasak olduğundan Libya halkı bu konuda tecrübesizdi. Kaddafi döneminden sonra Libya'da yapılan seçimlerde ya çok düşük katılım olmuştur ya da belli bir bölgede seçimler iptal olmuştur. Bir yandan serbest seçimler yapılırken diğer yandan iç savaşın olması, Arap Baharıyla geçilmek istenen demokratikleşme Libya'da bir türlü sağlanamamıştır (Çelik, 2015: 44).

Arap Baharıyla birlikte Libya'da ve Suriye'de kanlı mezhepsel, siyasi ve etnik çatışmalar hızlanmıştır. Kaddafi yönetiminin gitmiş olması, farklı çatışma potansiyellerini de su yüzüne çıkarmıştır. Suriye'de de benzer olaylar yaşanmaktadır. İç savaş riskini doğuran en önemli

faktör, Libya'nın ve Suriye'nin gerçek anlamda birer ulus-devlet olamamasıdır (Oğuzlu, 2011: 13).

ARAP BAHARININ TÜRKİYE ÜZERİNDEKİ EKONOMİK ETKİLERİ

Türkiye, coğrafi konumu bakımından Ortadoğu ülkeleri ile yakın ilişkidir. Türkiye'nin yakın bölgesinde olan gelişmelerden olumlu veya olumsuz anlamda etkilenmemesi imkânsızdır. Arap Baharı da şüphesiz ki Türkiye'yi etkilemiştir. Arap Baharı sürecinde bu sürece maruz kalan bazı devletlerin Türkiye ile ekonomik ilişkileri incelenecektir.

TÜRKİYE VE BAZI DEVLETLERİN DIŞ TİCARET DEĞERLERİ

Türkiye-Tunus Dış Ticaret Değerleri

Arap Baharı'nın ilk olarak başladığı Tunus ekonomisi elbette bu süreçten etkilenmiştir. Arap Baharı öncesi ve sonrası Türkiye-Tunus dış ticaret değerleri, Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Türkiye-Tunus Dış Ticaret Değerleri (1.000 Dolar)

YILLAR	TOPLAM İHR.	İHRACAT	İTHALAT	HACİM	DENGE
2006	85.534.676	324.893	150.094	474.987	174.799
2007	107.271.750	530.277	229.788	760.065	300.489
2008	132.027.196	778.098	365.381	1.143.479	412.717
2009	102.142.613	645.767	234.980	880.747	410.787
2010	113.883.219	713.632	280.720	994.352	432.912
2011	134.906.869	802.302	249.790	1.052.092	552.512
2012	152.461.737	796.738	195.624	992.362	601.114
2013	151.802.637	892.157	289.268	1.181.425	602.889
2014	157.610.158	915.041	196.697	1.111.738	718.344
2015	143.838.871	819.061	144.077	963.138	674.984
2016	142.529.584	910.613	214.383	1.124.996	696.230
2017	156.992.940	912.703	206.466	1.119.169	706.237
2018	167.967.219	904.618	182.080	1.086.698	722.538

Kaynak: TÜİK (http://tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046)

Tablo 1'de görüldüğü gibi, toplam ihracattaki artışlara paralel olarak, Tunus ile yapılan ihracatta genel anlamda artışlar söz konusudur. Arap Baharının sürecinin etkisinin hissedildiği 2012 yılına kadar artışların düzenli olduğu görülmektedir.

Arap Baharı sürecinin başlaması ile birlikte, 2012 yılında bu ülkeye yapılan ihracatta da genel anlamda azalma söz konusudur. Tablo 1'deki veriler dikkate alındığında 2012 yılında Tunus'a yapılan ihracat toplamının genel ihracat içindeki payı, bir önceki yıla göre % 0,7 civarında

azalmıştır. Bu oran 2011 yılında $802.302/134.906.869 = \% 0,59$ iken, 2012 yılında $796.738/152.461.737 = \% 0,52$ 'dir.

Türkiye'nin genel ihracat oranı, 2011 yılından 2012 yılına $\% 13$ artarken Tunus ile yapılan ihracat, 2012 yılında $\% 0,69$ azalmıştır. Bu süreçte çok fazla bir azalma olmamıştır. Türkiye'nin Tunus'a ihracatı 2006 yılından 2011 yılına kadar sürekli bir şekilde artmıştır. 2011 yılında Arap Baharının başlamasıyla 2012 yılında Tunus'a ihracatta çok az gerileme olmuştur. Her ne kadar 2012 yılında çok az gerileme yaşansa da 2013 yılından itibaren ihracat oranında artış olmuştur. Tunus ile yapılan ithalat oranlarına bakıldığında en yüksek oran 2013 yılında meydana gelmiştir. Yıllara bakıldığında Tunus ile yapılan ithalat dalgalı bir seyir izlemiştir.

2006-2018 yılları arasında Türkiye-Tunus dış ticaret değerleri dengesi, genel anlamda artış eğilimindedir. Dengenin en fazla olduğu yıl ise 2018'dir. Sonuç olarak 2006-2018 yılları arasında Türkiye-Tunus dış ticaret değerleri, Türkiye lehine fazla vermiştir.

Türkiye-Libya Dış Ticaret Değerleri

Arap Baharı'na maruz kalan ülkelerden birisi de Libya'dır. Libya ekonomisi de bu süreçten etkilenmiştir. Arap Baharı öncesi ve sonrası Türkiye-Libya dış ticaret değerleri, Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2: Türkiye-Libya Dış Ticaret Değerleri (1.000 Dolar)

YILLAR	TOPLAM İHR.	İHRACAT	İTHALAT	HACİM	DENGE
2006	85.534.676	489.261	241.430	730.691	247.831
2007	107.271.750	643.150	260.386	903.536	386.764
2008	132.027.196	1.074.288	336.325	1.410.613	737.963
2009	102.142.613	1.795.117	357.417	2.152.534	1.437.700
2010	113.883.219	1.932.370	425.652	2.358.022	1.506.718
2011	134.906.869	747.629	139.763	887.392	607.866
2012	152.461.737	2.139.440	416.152	2.555.592	1.723.288
2013	151.802.637	2.753.096	303.957	3.057.053	2.449.139
2014	157.610.158	2.059.898	243.756	2.303.654	1.816.142
2015	143.838.871	1.419.760	195.796	1.615.556	1.223.964
2016	142.529.584	906.107	161.021	1.067.128	745.086
2017	156.992.940	880.729	247.965	1.128.694	632.764
2018	167.967.219	1.498.484	367.010	1.865.494	1.131.474

Kaynak: TÜİK (http://tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046)

Tablo 2’de görüldüğü gibi, toplam ihracattaki artışlara paralel olarak, Libya ile yapılan ihracatta inişler çıkışlar söz konusudur.

Arap Baharının başladığı 2011 yılına kadar artışların düzenli olduğu görülmektedir. Arap Baharı sürecinin başlaması ile birlikte, 2011 yılında bu ülkeye yapılan ihracatta genel anlamda azalma söz konusudur. Türkiye’nin genel ihracat oranı, 2010 yılından 2011 yılına % 11 artarken Libya ile yapılan ihracat, 2010 yılından Arap Baharının başladığı 2011 yılında % 61 azalmıştır. 2010 yılında Türkiye-Libya dış ticaret hacmi yaklaşık 2 milyar 350 milyon dolar iken 2011 yılında ise yaklaşık 887 milyon dolara gerilemiştir. Dış ticaret hacminde yaklaşık 1 milyar 463 milyon dolar bir azalma meydana gelmiştir.

Tablo 2’deki veriler dikkate alındığında Arap Baharının başladığı 2011 yılında Libya’ya yapılan ihracat toplamının genel ihracat içindeki payı, bir önceki yıla göre %1,14 civarında azalmıştır. Bu oran 2011 yılında $747.629/134.906.869 = \%0,55$ iken, 2010 yılında $1.932.370/113.883.219 = \%1,69$ ’dir.

Türkiye’nin Libya’ya ihracatı 2006 yılından 2011 yılına kadar sürekli bir şekilde artmıştır. 2011 yılında Arap Baharının başlamasıyla 2011 yılında Libya’ya ihracatta çok sert düşüş yaşanmıştır. Her ne kadar 2011 yılında sert düşüş yaşansa da 2012 yılından itibaren ihracat oranında iniş çıkışlar yaşanmaktadır. Libya ile yapılan ithalat oranlarına bakıldığında en yüksek oran 2010 yılında meydana gelmiştir. Yıllara bakıldığında Libya ile yapılan ithalat dalgalı bir seyir izlemiştir. 2006-2018 yılları arasında Türkiye-Libya dış ticaret değerleri dengesinin en fazla olduğu yıl 2013’dür. Sonuç olarak 2006-2018 yılları arasında Türkiye-Libya dış ticaret değerleri, Türkiye lehine fazla vermiştir.

Türkiye-Mısır Dış Ticaret Değerleri

Arap Baharı’nın etkilediği ülkelerden birisi de Mısır’dır. Mısır ekonomisi de bu süreçten etkilenmiştir. Arap Baharı öncesi ve sonrası Türkiye-Mısır dış ticaret değerleri, Tablo 3’de gösterilmiştir.

Tablo 3: Türkiye-Mısır Dış Ticaret Değerleri (1.000 Dolar)

YILLAR	TOPLAM İHR.	İHRACAT	İTHALAT	HACİM	DENGE
2006	85.534.676	709.353	392.524	1.101.877	316.829
2007	107.271.750	902.703	652.988	1.555.691	249.715
2008	132.027.196	1.426.450	886.237	2.312.687	540.213
2009	102.142.613	2.599.030	641.552	3.240.582	1.957.478
2010	113.883.219	2.250.577	926.476	3.177.053	1.324.101
2011	134.906.869	2.759.311	1.382.216	4.141.527	1.377.095
2012	152.461.737	3.679.195	1.342.051	5.021.246	2.337.144
2013	151.802.637	3.200.362	1.628.868	4.829.230	1.571.494
2014	157.610.158	3.297.538	1.434.472	4.732.010	1.863.066
2015	143.838.871	3.124.876	1.215.905	4.340.781	1.908.971
2016	142.529.584	2.732.926	1.443.397	4.176.323	1.289.529
2017	156.992.940	2.360.734	1.997.503	4.358.237	363.231
2018	167.967.219	3.054.402	2.190.937	5.245.339	863.465

Kaynak: TÜİK (http://tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046)

Tablo 3’de görüldüğü gibi, toplam ihracattaki artışlara paralel olarak, Mısır ile yapılan ihracatta inişler çıkışlar söz konusudur. Arap Baharının etkilediği diğer ülkelerinin aksine Mısır’a yapılan ihracatta bir azalma yaşanmamıştır. Arap Baharının başladığı yıl olan 2011 yılında ihracat oranlarında azalma olmayıp aksine artmıştır. Arap Baharının etkisinin tüm bölgelere yayıldığı 2012 yılı, Mısır’a ihracatın en fazla yapıldığı yıl olmuştur. Arap Baharı Mısır’a yapılan ihracat oranlarında bir gerileme yaşatmamıştır. Tablo 3’deki veriler dikkate alındığında Arap Baharının başladığı 2011 yılında Mısır’a yapılan ihracat toplamının genel ihracat içindeki payı, bir önceki yıla göre %0,07 civarında artmıştır. Bu oran 2011 yılında $2.759.311/134.906.869 = \% 2,04$ iken, 2010 yılında $2.250.577/113.883.219 = \% 1,97$ ’dir.

Mısır ile yapılan ithalat oranlarına bakıldığında en yüksek oran 2018 yılında meydana gelmiştir. Yıllara bakıldığında ise Mısır ile yapılan ithalat, iniş çıkışlar olsa da sürekli artmaktadır. Hem ihracat hem de ithalat oranları yüksek olduğundan Mısır ile dış ticaret hacmi sürekli artmaktadır. 2006-2018 yılları arasında Türkiye-Mısır dış ticaret değerleri dengesinin en fazla olduğu yıl Arap Baharının etkisinin hissedildiği 2012’dir.

Sonuç olarak 2006-2018 yılları arasında Türkiye-Libya dış ticaret değerleri Türkiye lehine fazla vermiştir. Ancak Mısır ile yapılan ithalat sürekli arttığından Türkiye lehine olan dış ticaret değerleri sürekli olarak düşmektedir.

Türkiye-Suriye Dış Ticaret Değerleri

Arap Baharı'nın yaşandığı ülkelerden birisi de Suriye'dir. Suriye ekonomisi de bu süreçten etkilenmiştir. Arap Baharı öncesi ve sonrası Türkiye-Suriye dış ticaret değerleri, Tablo 4'de gösterilmiştir.

Tablo 4: Türkiye-Suriye Dış Ticaret Değerleri (1.000 Dolar)

YILLAR	TOPLAM İHR.	İHRACAT	İTHALAT	HACİM	DENGE
2006	85.534.676	609.417	187.250	796.667	422.167
2007	107.271.750	797.766	259.282	1.057.048	538.484
2008	132.027.196	1.115.013	323.697	1.438.710	791.316
2009	102.142.613	1.421.607	221.454	1.643.061	1.200.153
2010	113.883.219	1.844.605	452.493	2.297.098	1.392.112
2011	134.906.869	1.609.861	336.646	1.946.507	1.273.215
2012	152.461.737	497.960	67.448	565.408	430.512
2013	151.802.637	1.024.473	84.909	1.109.382	939.564
2014	157.610.158	1.800.962	115.499	1.916.461	1.685.463
2015	143.838.871	1.522.032	51.506	1.573.538	1.470.526
2016	142.529.584	1.321.981	65.389	1.387.370	1.256.592
2017	156.992.940	1.363.165	70.561	1.433.726	1.292.604
2018	167.967.219	1.345.072	69.389	1.414.461	1.275.683

Kaynak: TÜİK (http://tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046)

Tablo 4'de görüldüğü gibi, toplam ihracattaki artışlara paralel olarak, Suriye ile yapılan ihracatta genel anlamda artışlar söz konusudur. Arap Baharının sürecinin etkisinin hissedildiği 2011 yılına kadar artışların düzenli olduğu görülmektedir. Arap Baharı sürecinin başlaması ile birlikte, 2012 yılında bu ülkeye yapılan ihracatta da genel anlamda azalma söz konusudur. Tablo 4'deki veriler dikkate alındığında 2012 yılında Suriye'ye yapılan ihracat toplamının genel ihracat içindeki payı, bir önceki yıla göre % 0.87 civarında azalmıştır. Bu oran 2011 yılında $1.609.861/134.906.869 = \% 1.19$ iken, 2012 yılında $497.960/152.461.737 = \% 0.32$ 'dir.

2010 yılında Türkiye-Suriye dış ticaret hacmi yaklaşık 2 milyar 297 milyon dolar iken 2011 yılında ise yaklaşık 1 milyar 946 milyon dolara gerilemiştir. Dış ticaret hacminde yaklaşık 351 milyon dolar bir azalma meydana gelmiştir. Türkiye'nin genel ihracat oranı, 2011 yılından 2012 yılına % 13 artarken Suriye ile yapılan ihracat, 2012 yılında % 68 azalmıştır. Türkiye'nin Suriye'ye ihracatı 2006 yılından 2011 yılına kadar sürekli bir şekilde artmıştır. 2011 yılında Arap Baharının başlamasıyla 2012 yılında Suriye'ye ihracatta sert düşüş yaşanmıştır. Her ne kadar 2012 yılında sert düşüş yaşansa da 2013 yılından itibaren ihracat oranında artış

olmuştur.2009 yılında yapılan ihracat seviyelerine gelinmiştir. Suriye ile yapılan ithalat oranlarına bakıldığında en yüksek oran 2010 yılında meydana gelmiştir. 2010 yılından itibaren ithalat artsa da azalsa da genel anlamda düşüş gözlemlenmiştir.

Yıllara baktığımızda ihracat hep belli seviyelerde kalmıştır. Yıllar ilerlemesine rağmen ihracat oranları aynı seviyelerde kalmıştır. 2006-2018 yılları arasında Türkiye-Suriye dış ticaret değerleri dengesinin en fazla olduğu yıl 2014'tür.

Sonuç olarak 2006-2018 yılları arasında Türkiye-Suriye dış ticaret değerleri, Türkiye lehine fazla vermiştir. Yukarıda verilen bilgiler ışığında Arap Baharı sürecini yaşayan 4 ülke ile Türkiye'nin dış ticaret değerleri değerlendirildiğinde Arap Baharının başladığı 2011 ve 2012 yıllarında Türkiye'nin cari açığını nasıl etkilediğini görebiliriz.

Dış ticaret değerlerine baktığımızda;

Türkiye'nin Libya ile yapmış olduğu dış ticarete, 2011 yılında ihracat gelirleri düşmüştür.

Türkiye'nin Tunus ile yapmış olduğu dış ticarete, 2012 yılında ihracat gelirleri düşmüştür.

Türkiye'nin Suriye ile yapmış olduğu dış ticarete, 2012 yılında ihracat gelirleri düşmüştür.

Türkiye'nin Mısır'la yapmış olduğu dış ticarete azalma olmamıştır.

Arap Baharı Yaşayan Bazı Ülkelerden Türkiye'ye Gelen Turist Sayısı

Arap Baharı'nın yaşandığı ülkelerden bazıları; Suriye, Libya, Mısır ve Tunus'dur. Yaşanan bu süreçten Suriye, Libya, Mısır ve Suriye ekonomileri etkilenmiştir. Turizm sektöründe büyük olanaklara sahip olan Türkiye'de yakın coğrafyada meydana gelen bu süreçten etkilenmemesi olanaksızdır. Arap Baharı öncesi ve sonrasında Arap Baharı yaşayan bazı ülkelere gelen turist sayısı, Tablo 5'de gösterilmiştir.

Tablo 5: Arap Baharı Yaşayan Bazı Ülkelerden Gelen Turist Sayısı

Ülkeler	Yıllar								
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Suriye	509.679	899.494	974.054	730.039	1.252.826	1.176.490	847.275	291.754	404.203
Libya	64.721	60.917	53.562	213.890	264.266	267.501	234.762	72.014	99.395
Mısır	66.912	61560	79.665	112.025	107.437	108.762	100.040	94.871	100.971
Tunus	56.707	57.855	63.176	86.595	91.683	100.612	102.341	100.185	111.627

Kaynak: http://tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1072

Yukarıda yer alan tablodan anlaşılacağı üzere Suriye'den Türkiye'ye gelen turist sayısı 2012 yılına kadar istikrarlı bir şekilde artmıştır. Arap Baharının başlaması ve etkisinin hissedilmesi ile 2012 yılında sert bir düşüş yaşanmıştır.2012 yılında gelen kişi sayısı 2011 yılına göre 244.015 kişi azalmıştır. Sonraki yıllar gelen kişi sayısı artsa da 2016 ve 2017 yıllarında tekrar düşüşe geçmiştir. Yine tablo 6' ya baktığımızda Libya'dan gelen turist sayısı 2010 yılına göre 2011 yılında 7.355 kişi azalmıştır. Sonraki yıllar gelen turist sayısı 2016 ve 2017 yıllarında tekrar düşüşe geçmiştir. Mısır ve Tunus' dan gelen turist sayılarında azalma olmamıştır. İki ülkeden de gelen turist sayılarında çok ciddi anlamda artış olmamıştır. Özellikle Tunus' dan gelen turist sayısı az da olsa istikrarlı bir şekilde artmıştır. Suriye, Libya, Mısır ve Tunus ülkelerini birlikte değerlendirdiğimizde Türkiye'ye gelen turist sayısında en çok kişi Suriye'den gelmiştir.

Sonuç olarak Arap Baharı sürecinde, Türkiye'nin Ortadoğu ülkelerinden gelen turist sayısı, beklentileri karşılamamıştır. 2011 yılında patlak veren Arap Baharının olumsuz etkileri, Türkiye'yi hala etkilemektedir. Arap Baharı nedeniyle ülkelerde devam eden kaos yüzünden, turizm sektörünün Arap Baharı'ndan olumsuz etkilendiği ve bu olumsuzluğun bir süre daha Türkiye'yi etkileyeceği düşünülmektedir.

Dünya Turizm Örgütü'nün yayınlamış olduğu verilerden elde edilen sonuçlara göre; Türkiye turizmi, Arap Baharı'ndan genel anlamda olumsuz etkilenmemiştir. Aksine Türkiye'nin turist sayısı ve turizm gelirleri Arap Baharı'nın başladığı 2010 yılından sonraki yıllarda sürekli artmıştır.(Hacıoğlu ve Saylan,2014:76)

Arap Baharı Sürecinde Suriye'den Türkiye'ye Gelen Suriyeli Mülteciler

Arap Baharının başlamasıyla iç savaş ve kaostan dolayı birçok insan ölmüştür. İç savaş ve kaostan kaçabilen insanların büyük çoğunluğu da çevre ülkelere sığınmıştır. Çevre ülkelere birisi olarak Türkiye'ye de birçok insan özellikle Suriyeli mültecilere Türkiye ev sahipliği yapmaktadır. Bu insanların barınma, gıda, ilaç vb. giderler ile yaşamlarını sürdürebilmeleri için Türkiye büyük bir kaynak ayırmak zorunda kalmıştır.

Arap Baharının etkisinden dolayı Türkiye'ye gelen yıllara göre geçici koruma kapsamındaki Suriyelilerin kişi sayıları Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6: Yıllara Göre Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyeliler

Yıllar	Kişi Sayısı
2012	14.237
2013	224.655
2014	1.519.286
2015	2.503.549
2016	2.834.441
2017	3.426.786
2018	3.623.192
2019	3.651.635

Kaynak: http://www.goc.gov.tr/icerik3/gecici-koruma_363_378_4713

Tablo 6'ya göre her yıl geçici koruma kapsamındaki Suriyeli sayısı artmaktadır. 2012-2019 yılları arasında Türkiye'ye gelen Suriyeli sayısında en büyük artış 2014 yılında olmuştur. 2014 yılında Türkiye'ye gelen Suriyeli sayısı 1.294.631 olmuştur. 2019 yılı itibariyle Türkiye' de geçici koruma kapsamında 3.651.635 Suriyeli bulunmaktadır.

2019 yılı itibariyle toplamda 3.651.635 Suriyeli'den 140.704'ü geçici barınma merkezinde kalmaktayken 3.510.931 Suriyeli de geçici barınma merkezi dışında kalmaktadır. Arap Baharının etkisinden dolayı Türkiye'ye gelen geçici koruma kapsamındaki Suriyelilerin bazı illere göre dağılımı Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7: Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyelilerin Bazı İllere Göre Dağılımı

İller	İl Nüfusu ile Karşılaştırma Yüzdesi
Kilis	İl nüfusunun 82,20%
Hatay	İl nüfusunun 27,33%
Şanlıurfa	İl nüfusunun 22,17%
Gaziantep	İl nüfusunun 21,18%
Mersin	İl nüfusunun 11,34%
Adana	İl nüfusunun 10,74%
Bayburt	İl nüfusunun 0,03%

Artvin

İl nüfusunun 0,02%

Kaynak: http://www.goc.gov.tr/icerik3/gecici-koruma_363_378_4713

Geçici koruma kapsamında bulunan Suriyeliler, Türkiye’de her ilde ikamet etmektedirler. Buna göre Türkiye’de il nüfusu ile karşılaştırıldığında Kilis’te yaşayan kişilerin %82,20’si Suriyelidir. İl nüfusu ile karşılaştırıldığında Suriyeli kişilerin yaşadığı en az olan il, nüfusun %0,02’sini oluşturan Artvin ilidir. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü’nün 21 Mart 2019 tarihi itibariyle açıkladığı verilerine göre en çok Suriyeli barındıran şehir 560 bin 706 kişi ile İstanbul. Suriyelilerin en az olduğu şehir ise 25 kişi ile Bayburt. Bayburt’u 40 kişi ile Artvin, 59 kişi ile Tunceli takip ediyor. Kilis’te 117 bin 168 Suriyeli yaşamaktadır. Türk vatandaşlarının sayısı ise, 25 bin 373’dür. Kilis’te kayıtlı Suriyelilerin sayısı, Türk vatandaşlarının sayısından 91 bin 795 kişi daha fazladır. Yine İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü’nün 21 Mart 2019 tarihi itibariyle açıkladığı verilerine göre geçici koruma kapsamındaki Suriyelilerin; Şanlıurfa, Adana, Kilis, Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye, Malatya ve Gaziantep olmak üzere toplamda 8 ilde 13 geçici barınma merkezleri bulunmaktadır. Bu barınma merkezlerinde toplamda 140.704 kişi yaşamaktadır.

ARAP BAHARI’NIN TÜRKİYE’YE EKONOMİK OLARAK ETKİLERİ VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Arap Baharı ile birlikte bölge devletlerinde batı karşıtlığı-yanlılığı, önemini kaybettiği gibi ABD’nin de önemi azalmıştır.(Bingöl,2013:46) Bölge devletleri halkları, ekonomik kalkınma beklemektedirler.

Arap Baharı ile etkilenen Suriye’de oluşan boşluktan yararlanmak isteyen örgütler ortaya çıkmıştır. Bu örgütler, Türkiye’ye karşı tehdit oluşturmuştur. Türkiye de kendisine tehdit oluşturan bu örgütlere karşı Özgür Suriye Ordusu ile birlikte Temmuz 2016 da Fırat Kalkanı Operasyonu gerçekleştirmek zorunda kalmıştır.(Yalçınkaya, 2017:84) Dolayısıyla Türkiye bu operasyon için önemli ekonomik bir kaynak ayırmıştır. Arap Baharı, birçok ülkede etkisini yitirdiği halde Türkiye coğrafi yakınlığı nedeniyle hala bir şekilde etkilenmeye devam etmektedir.

Arap Baharı ile birlikte petrol fiyatları da yükselmiştir. Türkiye petrol ithalat ülkesi olduğundan bu artan fiyatlar, Türk ekonomisine önemli bir yük getirmiştir. Bu süreçte Arap ülkelerinden gelen Türkiye’ye gelen turist sayısı azaldığından önemli bir gelir elde edilememiştir. Turistlerin gelmesinden ziyade Türkiye’ye çok sayıda mülteci gelerek Türk ekonomisine ciddi bir yük teşkil etmiştir (Şahin ve Uysal Şahin, 2014: 185-186). Yaklaşık 3 milyon yedi yüz bin

Suriyelinin Türkiye’de yaşaması Türkiye’ye ek bir maliyet getirmiştir. Çünkü gelen bu insanların maddi durumları iyi olmadığından dolayı bu insanların ihtiyacını Türkiye karşılamaktadır. Türkiye komşu ülkelerden Yunanistan ile 203 km, Irak ile 384 km sınır uzunluğuna sahipken Suriye ile 911 km sınır uzunluğuna sahiptir. Dolayısıyla Suriye’de yaşanan iç karışıklıktan en fazla etkilenen ülkelerin başında Türkiye gelmektedir. Çünkü yukarıda da belirtildiği gibi Türkiye’nin en uzun kara sınırına sahip olduğu ülke 911km ile Suriye’dir (Khalaf ve Ilgar, 2017: 43).

Suriyeli mültecilerle ilgili haberlerin abartılarak aktarılması, caddelerde dilencilik yapmaları, Türk ekonomisine yük oluşturmaları, sağlık hizmetlerinden ücretsiz yararlanmaları, sınavsız üniversiteye girmeleri gibi olaylar, Suriyeli algısını toplum nezdinde olumsuz etkilemektedir. Suriyeli mültecilere ayrıcalıklı davranılması toplumda hoşnutsuzluğa neden olmaktadır. (Özdemir, 2017: 128). Bu sebepten ötürü birçok varlıklı insan Türkiye’ye yatırım yapmayarak Türkiye’yi terk etmiştir. Türkiye’nin her ilinde bulunan Suriyeliler buldukları ilde çalışarak Türk insanın iş bulamamasına da neden olmuştur. Bazı sektörlerde çalışarak geçimlerini sağlayan Suriyeliler, Türkiye’de istihdamın artması veya işsizliğin azalması konularında temel konu teşkil etmiştir. Ayrıca buldukları şehirlerde yaşamalarından ötürü kira artışlarının artmasından dolayı fiyatların yükselmesine de sebep olunmuştur. Türkiye’de ikamet eden Suriyelilerin sağlık giderleri de önemli bir maliyet getirmiştir. Birçok Suriyeli bebek, gözlerini Türkiye hastanelerinde gözlerini açmaktadır. Hastaneler de veya sağlık kurumlarında tedavi gören Suriyelilerin Türk ekonomisine ek bir maliyet getirdiği tartışılmaz bir gerçektir.

Suriyeli mülteciler kendi topraklarında iç savaş nedeniyle, yetersiz beslenme, temizlik için gerekli su ve arındırıcı ürünlere erişememe gibi nedenlerle ciddi sağlık sorunları yaşamışlar ve Türkiye’ye misafir olarak kabul edildiklerinde bu hastalıkları da beraberlerinde Türkiye’ye getirmiş olabilirler (Akköz Çevik, 2016:82-83). Hem rutin sağlık sorunlarını gidermek hem de Türkiye’ye beraberlerinde getirmiş olabilecekleri yaygın hastalıklarla mücadele etmek, sağlık giderlerinin artmasına neden olmuştur.

Aslında Suriyeli mültecilerin kısa sürede ülkelerine geri dönmesi yönündeydi. Maalesef bu durum gerçekleşmedi. Gittikçe sayıları daha da çok arttı. Bu durumun sonucunda da birçok sorunlar meydana geldi. Finansal anlamda ek yük getirdi. Bu da Türkiye’nin kalkınması yönünde engelleyici bir faktör oluşturdu. Ayrıca yaklaşık 8 yıldır Türkiye’de bir şekilde hayatlarını sürdüren Suriyeli mülteciler Türkiye’de iş kurup, yaşadıkları yere alıştılar. Suriye’de kaos bitse bile birçok Suriyeli’nin Suriye’ye dönmeyeceği düşünülmektedir. Birçok Suriyeli Türkiye’de kayıt dışı çalışmaktadır. Düzenli vergisini veren istihdam sağlayan Türkiye

iş insanları karşısında haksız rekabet oluşmaktadır. Bazı yerlerde güvenlik sorunları meydana gelmektedir. Sorunların meydana gelmemesi içinde güvenlik tedbirleri artırılıp güvenlik maliyetlerinin artmasına neden olmaktadır (Öztürk ve Çoğtu, 2018: 196-197).

Suriyeliler, yaşadıkları yerlerde kirada kalmaktadırlar. Kiralarını bankaya yatırmadıkları için Türkiye'nin vergi gelirlerinde vergi kaybına neden olmaktadır. Suriyeliler genellikle eğitimli olmayan alt gelir gurubuna mensup kişilerdir. Bundan dolayı da her işi, her şartta verilecek ücretten çalışmaya razıdırlar. Bu durum ücretlerin düşmesine neden olmaktadır. Bu şartlarda da bölge insanın iş bulması zorlaşmaktadır. Böylece işsizlik artmaktadır. Bu durum hem ekonomiyi hem de Suriyelilere olan tepkiyi artırmaktadır (Karasu, 2018: 34) Arap Baharı çerçevesinde gelişen olaylar, Türkiye'nin ekonomik yatırımlarını da etkilemiştir. Türkiye bu süreçten ekonomik anlamda olumsuz etkilenmiştir. Türkiye Arap Baharının etkilediği ülkelerle ticari ilişkiler geliştirmiştir. Türk iş insanları bu ülkelerde yatırım yapmış ve istihdam oluşturmuşlardır. İç savaş ve kaostun oluşturduğu ortamdan dolayı Arap Baharının yaşandığı ülkelerde iş yapan özellikle inşaat ve ulaşım sektöründeki Türk yatırımcılarının yatırımlarının durdurmasına neden olmuştur. Bundan dolayı da birçok Türk yatırımcısı, yatırımlarını durduğundan çok sayıda Türk'te işsiz kalmıştır. Bu durum da Türkiye'nin ticari ilişkilerden elde ettiği gelirlerin azalmasına sebep olmuştur. Türkiye, Arap Baharının başlamasından önce sınır komşu ülkelerle karşılıklı vizeleri kaldırması politikasıyla dostane ilişkiler sergilemekteydi. Vizelerin kaldırılması sonucu hem Türkiye hem de Arap devletleri karşılıklı olarak ticari gelirleri artmış olacaktı. Ne yazık ki Arap Baharının başlamasıyla bu ticari gelirlerden beklenen verim alınamamıştır. Arap Baharının etkilediği ülkelerdeki insanların Türkiye'ye gelmemesi Türkiye'nin turizm gelirinin azalmasına neden olmuştur.

Arap Baharı sonucunda Suriye iç savaş ve kaosa sürüklendi. Bu iç savaş ve kaos sonucu oluşan boşluktan yararlanmak isteyen birçok örgüt ortaya çıktı. Türkiye'nin terör örgütü olarak kabul ettiği birden fazla terör örgütleri Suriye'de yerleşmeye başladı. Bu yerleşme sonucunda Türkiye kendisine tehlike olarak nitelendirip o örgütlerle mücadele etmek zorunda kaldı. Dolayısıyla Türkiye bu mücadeleyi başarılı bir şekilde yapmak için de silah ve askeri malzemeler satın almıştır. Ayrıca ordusunu güçlendirmiştir. Hem bu satın almalar hem de savunma kaynaklarına ayrılan bütçe ekstra yük olmuştur. Batılı devletlerde binlerce Suriyeli mültecileri kabul ettiler ve o ülkeler kabul ettikleri mültecilerden yararlanmaktadırlar. Türkiye'de yetkililer bu konuda çalışma yapıp bu kadar çok sayıda insan gücünden yararlanma yolları araştırılıp Türkiye'ye nasıl katma değer yaratılır sorusuna etkin çözümler bulunulmalıdır. Krizi fırsata çevirme yöntemleri araştırılmalıdır.

Suriyeli mülteciler için yeni istihdam alanları oluşturulup bunların kayıtları alınıp kayıt dışı çalışmalarına izin verilmeyerek istihdam piyasasına olumsuz etkisi azaltılmalıdır (Kocadaş, 2018: 12) Ülkemize gelen Suriyelilerin kısa vadede ülkelerine dönmeleri beklenmemektedir. Suriyelilerle ilgili uzun vadeli planlar yapılmalıdır. Dolayısıyla İşsizlik sorunu olan ülkemizde bulunana Suriyelilerden faydalanma yoluna gidilmelidir. Bunun çözüm yolu da entegrasyondur. Entegrasyonunda en etkili yolu dil ve eğitim den geçmektedir (Aktaş, 2018: 148).

Türkiye'ye giderek artan bir şekilde Suriyeli Türkiye'ye gelmektedir. Dolayısıyla çok sayıda Suriyelinin ekonomik maliyetini sadece Türkiye'nin karşılaması beklenemez. Bu konuda ilk olarak uluslararası toplumun desteğini almak şart ve ikinci olarak ta Suriye de tampon bölge oluşturulması halinde Suriyelilerin Türkiye'ye karşı ekonomik maliyeti azalacaktır. (Özdemir, 2017: 132). Suriyeli mülteciler Türkiye'de sosyal güvenlik kapsamı dışında çalışmaktadır. İş yasası çıkarılarak çalışan mülteciler kayıt altına alınırsa böylece mültecilerin Türk ekonomisine yükü daha da azaltılabilir. Ayrıca yatırım yapmak isteyen Suriyeli mültecilere kolaylıklar sağlanırsa, Türk ekonomisine üretim ve istihdam alanında katkı yapmış olurlar (Karadeniz ve Paksoy, 2016: 797-798). Türkiye'ye gelen vasıfsız Suriyeli mülteciler Türk ekonomisine olumsuz anlamda etkilemektedir. Tarıma elverişli olup işlenmeyen tarım arazileri, Suriyeli mültecilere tahsis edilerek üretim ve istihdamın artmasına neden olacağı gibi mültecilerin ekonomi üzerinde olan yükü de hafifletecektir (Akcan, 2018: 71).

SONUÇ

Libya halkı; liderinin zulmünden, liderinin diktatörlüğünden, kula kul olmaktan kurtulmak istemiştir. Aynı zamanda halk; dinin, aklın, malın ve neslin korunmasını da istemiştir. Liderinin ve yakınlarının zengin ve ihtişamlı hayatlarına karşılık halkın fakir olduğu bir yönetim anlayışı hiç istememişlerdir. Sadece Libya halkı değil tüm Arap Baharına katılan ülkelerin halkları aynı talepleri dile getirerek Arap Baharına katıldılar. Dilekler, talepler ve istekler aynıydı. Sadece liderler zengin ve güçlü değil, herkes eşit hakka sahip olsun, herkes zengin olsun, herkes güçlü olsun.

Günümüz dünyasında ekonomi ve dış politika alanları aralarında çok yakın bir ilişki oluşmuştur. İki bilim alanı da birbirinden artık bağımsız düşünülemez. Bir ülkede meydana gelen iç savaş veya kaos gibi gelişmeler o ülkenin ekonomisini olumsuz olarak etkiler. Sadece o ülkeyi değil o ülkenin ticari ilişkilerde bulunduğu veya yakın coğrafyasında bulunduğu

lkeleri de etkiler. Arap Baharı, Arap Baharını yaşayan ülkelerin ekonomisi olumsuz etkilemiştir. Aynı zamanda Arap Baharını yaşamayan Türkiye, ticari ilişkilerde bulunduğu ülkelerin yaşamış oldukları Arap Baharından dolayı Türk ekonomisi de negatif yönlü olarak etkilenmiştir halada etkilenmeye devam etmektedir. Dolayısıyla bir ülkede meydana gelen iç savaş veya kaos gibi siyasi gelişmelerin, uluslararası ekonomik etkileri olmaktadır.

Yani Suriye’de çıkan karışıklıktan Suriye ekonomisi etkilendiği için Suriye insanın maddi refahı bozulduğu gibi o karışıklık, ticari ilişkilerde bulunduğu ülkelerden biri olan Türk ekonomisini de etkilediğinden Türk insanın da refah düzeyini azaltmıştır. Savaş ve i karışıklıklardan dolayı Türkiye, Suriye’ye daha az ihracat yapmak zorunda kalmıştır. Daha az ihracat yaptığından ötürü Türkiye’nin geliri düşmüştür. Ayrıca Türkiye’ye daha az döviz girdiğinden döviz fiyatları artmıştır. Sonuçta iç karışıklıklar veya savaşa maruz kalan Suriye vatandaşları fakirleştiği gibi bu olumsuz durumdan Türk halkı da maddi kayıp yaşamak zorunda kalmıştır.

Bir yerde çıkan yangın, çevresini ve diğer yerleri de yakmaktadır. Bu yangından yangının etkisini çevresindekiler daha çok hissederken yangından uzak olanlarda bu yangından az da olsa olumsuz anlamda etkilenmektedirler. Bu bağlamda çıkan yangından yakındaki uzaktaki de herkes az veya çok etkilenmektedir.

Arap Baharının ortaya çıkmasının en önemli nedenlerden birisi halkların yaşadığı ekonomik sıkıntılardı. Arap Baharı birçok ülkede yaşandı, başladığı birçok ülkede bahardan eser kalmadı ancak Türkiye’de Arap Baharı yaşanmadı, ama bu bahar nasıl bahar ki hala Türkiye’de etkisi hissediliyor. Arap Baharı yaşamayan Türkiye’ye Baharın ekonomik sıkıntıları Türkiye’ye teslim edildi. Birçok lkede Arap Baharı yaşandı bitti gitti, Türkiye’de Baharın esintileri yaşanmaya devam edecek gibi gözüküyor. Uluslararası ilişkiler ve ekonomi bilimleri arasında çok yakın bir bağlantı mevcuttur. Dolayısıyla savaş veya iç karışıklıklar patlak vermeden nedenler üzerinde çalışılmalı bunların çıkmasını engelleyen faktörler gözden geçirilmelidir.

KAYNAKÇA

Akbaş, Z., Arslan Düzgün, Z. (2012). Libya’daki Arap Baharına Yönelik Türk Dış Politikasına Konstrüktivist Bir Yaklaşım, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*,8(2),

Akcan, A.T. (2018). Türkiye İşgücü Piyasasında Suriyeli Sığınmacıların Yeri ve Etkileri, *Sosyal Güvenlik Dergisi*, Cilt:8,Sayı:2.

Akköz evik, S. (2016). Suriye’den Türkiye’ye Gn Etkileri, *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*,5/2.

- Aktaş, M. (2018). Türkiye'deki Suriyeliler: Sorunlar ve Çözüm Önerileri, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:42.
- Bayram, M., Toker, Ö., Özdemir, H. Ö., (2016). Ekonomik gelişme-etnik çatışma ilişkisine dair nitel bir analiz, *Bariş Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 4(2), 1-16.
- Bingöl, O. (2013). Arap Baharı ve Ortadoğu : Çok Eksenli Güç Mücadelesinde Denge Arayışları, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XIII/2.
- Buzkıran, D., Kutbay, H. (2013). Arap Baharının Türkiye'ye Olan Ekonomik ve Sosyal Etkileri, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, Cilt:5, No:1.
- Canyurt, D. (2015). Suriye Gelişmeleri sonrası Suriyeli Mülteciler: Türkiye'de Riskler, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı:48, Mart-Nisan 2015.
- Çakı, F. (2011). Arap Baharı: İslam Üzerine Söylemsel Dönüşümün Habercisi mi?, *Dergipark Akademik dergisi*, Cilt:6, Sayı:2.
- Çelik, A. H. (2015). Buazizi'den Rabia'ya, Trablus'tan Şam'a Arap Baharının Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme, *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, Cilt:6, Sayı:2.
- Demirtaş, E. (2014). *Ortadoğu'da Devlet ve İktidar Otoriter Rejimler Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Diriöz, A. O. (2012). Libya'daki Politik Dönüşümün Sorunları ve Fırsatları, *Ortadoğu Analiz Dergisi*, Cilt:4, Sayı:38.
- Doğan, G., Durgun, B. (2012). *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2012/1, Sayı:15.
- Efegil, E. (2013), Ortadoğu'daki Gelişmelerin Analizi: Libya, Tunus, Bahreyn, Mısır ve Suriye, *Ortadoğu Analiz*, Cilt:5, Sayı:59.
- Erdurmaz, S. (2012), *Libya Arap Baharının Solan Yüzü*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Fırat M., Kürkçüoğlu Ö. (2009). "1919-1923: Kurtuluş Yılları Orta Doğu'yla İlişkiler," Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt:1, 15. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları
- Gözen, R. (2011). Türkiye ve Arap Baharı: Değişimi Açıklamak ve Anlamak, *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:2.
- Hacıoğlu, N., Saylan, U. (2014). Arap Baharının Turizme Yansımaları: Arap Ülkeleri ve Türkiye, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:17, Sayı:32.

Karadeniz, M., Paksoy, S. (2016). Kilis'te Çalışan Suriyeli Sığınmacıların Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerine Bir Araştırma, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:15,Sayı:58.

Karasu, M.A. (2018). "Türkiye'ye Yönelik Dış Göçler, Suriyeli Sığınmacı Göçü ve etkileri," Elif Karakurt, Tosun, Sema Ay, Hilal Yıldırım Keser (Ed.),*Paradoks Ekonomi, sosyoloji ve Politika Dergisi*, Cilt:14,Sayı:1.

Khalaf, S., Ilgar, R. (2017). Suriyeli Mülteciler ve Türkiye'de Mülteci Sorunu, *Hasan Kalyoncu Üniversitesi Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 2,Sayı: 2.

Kışlakçı, T. (2013). *Arap Baharı*, İstanbul: Mana Yayınları.

Kocadaş, B. (2018). Suriyeli Sığınmacılar ve Çalışma Hayatı: Sorunlar, Tespitler ve Öneriler, *Sosyolojik Düşün*, Cilt:3,Sayı:1-2

Kuloğlu, A. (2011). Libya Harekatı, Gelişmeler ve Türkiye, *Ortadoğu Analiz*, Cilt:3, Sayı:28.

Kürkçüoğlu, Ö, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası(1945-1970)*,Ankara: Barış Kitap Yayınları.

Mahalli, H. (2017). *Al Sana Bahar*, İstanbul: Destek Yayınları.

Oğuzlu, T. (2011). Arap Baharı ve Yansımaları, *Ortadoğu Analiz*, Cilt:3, Sayı:36.

Özdemir, E. (2017) Suriyeli Mülteciler Krizinin Türkiye'ye Etkileri, *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, Cilt:1,Sayı:3.

Özdemir, E. (2017). Suriyeli Mültecilerin Türkiye'deki Algıları, *Savunma Bilimleri Dergisi*, Cilt:16,Sayı:1.

Öztürk, S., Çoltu, S. (2018). Suriyeli Mültecilerin Türkiye Ekonomisine Etkileri, *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:7,Sayı:13.

Sambur, B. (2016). "Türkiye'nin Suriye Politikası: Demokratik Reformlardan Esad'sız Suriye'ye, Rojava'dan Kuzey Suriye'ye," Nezir Akyeşilmen, Önder A.Afşar (Ed.),Suriye'de Barışın İmkanları Çatışma Analizine Alternatif Bir Bakış, Ankara :Orion Kitabevi.

Sinkaya, B. (2011). Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Ortadoğu Politikası ve Batı Etkisi, *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:1,Sayı:1.

Şahin, M., Uysal Şahin, Ö. (2014). Arap Baharı'nın Türkiye Ekonomisine Etkileri, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Sayı:23.

Şulul, C. (2015). Arap Devrimlerinin Geleceği, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:2,Sayı:4.

Tanrıverdi, N. (2011),Kaddafi Sonrası Libya ve Demokratikleşme Sorunu, *Ortadoğu Analiz*, Cilt:3,Sayı:35.

Tuygan, A. (2011). Arap Baharı ve Libya Örneği, *Dergipark Akademik dergisi*, Cilt: 35, Sayı: 272.

Ünal, M.C. (2017).’Arap Baharı’ Sonrası Avrupa Komşuluk Politikasının Geleceği, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt:16,No:2.

Yalçinkaya, N., Yalçinkaya, H. (2017). Arap Baharı’nın Türkiye-Suriye Üzerine Sosyo-Ekonomik Yansımaları, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl:5,Sayı:43.

Yılmaz Şahin, T. (2017). ”Soğuk Savaş Sonrası Arap Orta Doğu’sunun Siyasi Tarihi,” Sertif Demir, Oktay Bingöl (Ed.),Yeni Orta Doğu Aktörler Dinamikler ve Denge Arayışları (109-116), Ankara: Barış Kitap Yayınları.

Yılmaz Şahin, T., Ataş, A. (2019). ”Ortadoğu’daki Sorunlar Bağlamında Türk-Amerikan İlişkileri,” Sertif Demir, Ayça Eminoğlu(Ed.),Türk Amerikan İlişkileri İki Yüzyıllık Süreç ve Ötesi (458-460), Ankara: Barış Kitap Yayınları.

Yılmaz, M. E. (2012). Kaddafi Sonrası Libya’da Siyasal Dönüşüm, *Akademik Orta doğu*, Cilt 7, Sayı 1.

İnternet Kaynakları

Arap Baharı Yaşayan Bazı Ülkelerden Gelen Turist Sayısı, 25.03.2018, tarihinde, Türkiye İstatistik Kurumu Resmi İnternet: http://tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1072 adresinden alındı.

Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyelilerin Bazı İllere Göre Dağılımı, 21.03.2019, tarihinde, T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü Resmi İnternet: http://www.goc.gov.tr/icerik3/gecici-koruma_363_378_4713 adresinden alındı.

Türkiye-Libya Dış Ticaret Değerleri, 25.03.2019, tarihinde, Türkiye İstatistik Kurumu Resmi İnternet: http://tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046 adresinden alındı.

Türkiye-Mısır Dış Ticaret Değerleri, 25.03.2019, tarihinde, Türkiye İstatistik Kurumu Resmi İnternet: http://tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046 adresinden alındı.

Türkiye-Suriye Dış Ticaret Değerleri, 25.03.2019, tarihinde, Türkiye İstatistik Kurumu Resmi İnternet: http://tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046 adresinden alındı.

Türkiye-Tunus Dış Ticaret Değerleri, 25.03.2019, tarihinde, Türkiye İstatistik Kurumu Resmi İnternet: http://tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046 adresinden alındı.

Yıllara Göre Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyeliler, 21.03.2019, tarihinde, T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü Resmi İnternet: http://www.goc.gov.tr/icerik3/gecici-koruma_363_378_4713 adresinden alındı.